

Zuidoost-Brabant is een lappendeken van landschapjes. Buiten de bewoningskernen is het een afwisseling van weilanden, akkers, bossen en bosjes, heide en Peel; doorsneden door beken, kanalen, wegen en paden. Het landschap van de 20ste-begin 21ste eeuw is een totaal ander landschap dan dat van de eeuwen ervoor.

Het oude landschap is lange tijd stabiel gebleven, tot het moment dat in de Peel het veen door grote ondernemingen is afgegraven en nieuwe landbouwmethoden ook in Zuidoost-Brabant gemeengoed werden. Hierdoor kwam een ontginningsgolf op gang, die vanaf het midden van de 19de eeuw het landschap totaal van aanzien en gebruik veranderde. Een lange periode van stabiliteit sloeg om naar een tijd vol van dynamiek; het landschap verandert continu; op de 'reservaatjes' na, waarvan we het belangrijk vinden, dat ze bewaard worden. Hierbij is te denken aan Peelrestanten, heidegebieden als de Strabrechtse Heide, broekbosjes, boscomplexen, meanderende beken en zandpaden. Hoofdrospelers op het Zuidoost-Brabantse platteland zijn van oudsher de natuur en de boer.

Ongeveer een millennium geleden – dicht bij het moment, waarop onze archieven beginnen (ca. 1300) – vindt een indrukwekkende verandering in ons landschap plaats. De overheersende bossen werden massaal gekapt. Hierdoor verviel hout als belangrijke bron voor brandstof. Turf uit de Peel en andere moerassige terreinen in Kempen en Peel diende als vervanger. Even belangrijk was het ontstaan van grote heidevelden als gevolg van de houtkap.

Van hei naar akker, wei en bos

De heide ging voor bijna het gehele volgende millennium een essentiële rol in het boerenbedrijf spelen. Een geslaagde oogst is afhankelijk van voldoende mest. De uitwerpselen van de paar dieren die een boer hield, waren bij lange na niet genoeg. Vergroting van de hoeveelheid mest was geboden en onze voorouders hebben daar honderden jaren geleden een slimme oplossing voor gevonden, die eeuwenlang stand hield. Jaarlijks reden de boeren met hun karren naar hun hei om er plaggen te steken en heidestrooisel te halen. Plaggen en strooisel werden in de stallen en de schaapskooien uitgespreid. De beesten deponeerden hier hun uitwerpselen op. Dieren en boer vermengden alles met elkaar en op gezette tijden reed de boerenkar vol met stalmest naar de akkertjes rondom de nederzetting. Het vruchtbare goedje werd daar jaar in jaar uit opgebracht. De bolle akkers verraden de eeuwenlange ophoging. De hoeveelheid mest die een boer zo kon maken, bepaalde ook de omvang van zijn bouwland. Het telen van gewassen was eeuwenlang enkel voor zelfvoorziening. Hierdoor waren ook geen enorm grote akkercomplexen nodig en zodoende ook geen grote hoeveelheden mest van veel dieren. De zandboeren van Kempen en Peel hadden voldoende aan een paar hectaren grond en aan enkele dieren. Nog tot in de 20ste eeuw konden in gemeenten met hei perceeltjes gepacht worden voor maaisel en plaggen.

Daarnaast hadden de hei en andere gemeenschappelijke, woeste gronden ook nog andere functies voor de dorpingen. De schepers trokken 's zomers dagelijks met de schaapskudden over de hei. De schapen aten daar hun buiken vol; de heide bleef zo heide. Boeren verankerden op plaatsen waar dat op de hei mocht hun koeien, ossen, paarden en geiten. Bijen vlogen de op de hei geplaatste korven in en uit na hun bezoek aan de heidebloempjes. Voor diverse doeleinden, zoals bouwactiviteiten, leverden de gemeenschappelijke gronden leem, zand en grind. En de moerassige vennen en beekgronden leverden turf. De graslanden aan de beken werden als hooi- en weiland gebruikt.

Grootschalige verandering van de hei was niet gewenst, omdat dan de mestvoorziening desastreus in de knel kwam. Het zelfvoorzienende karakter van het boeren noodzaakte ook niet tot ontginning. In de 19de eeuw kwamen andere meststoffen (straatslijk, stadsbeer en guano) op, die per boot via de gegraven kanalen van elders konden worden aangevoerd. De rond 1880 uitgevonden kunstmest luidde het einde van de hei als onderdeel van het boerenbedrijf in. Het zou echter nog tot begin 20ste eeuw duren, voordat in Zuidoost-Brabant kunstmest algemeen door de boeren gebruikt werd. Het betekende echter wel dat de heidevelden ontgonnen konden worden tot akker, weiland en bos. De boeren hebben er

profijt van, want de (buitenlandse) vraag naar voedsel van het land nam toe en blijft toenemen. Ook worden er meer beesten gehouden voor het vlees, de melk en de eieren. Ontwikkelingen op het gebied van landbouwmachines, stalinrichting, mest, producten, vervoer en markt leidden tot specialisaties en tot een andere 'boerderij'. De traditionele langgevelboerderij paste niet meer. Vele zijn verkocht aan burgers, die boerderij, stallen en erf een ander aanzien gaven. De moderne boer woont in een landhuis, los van de bedrijfsgebouwen. Door de opkomst van de bio-industrie in de jaren '60 van de 20ste eeuw is Zuidoost Brabant een gebied met een enorme dichtheid aan varkens en kippen geworden. Door de lonkende rijkdom rezen talloze varkens- en kippenstallen als paddestoelen uit de grond, waarbij geen rekening werd gehouden met een adequate inpassing in het landschap. De dynamiek in het landbouwbedrijf – veel kleine boeren stoppen en doen hun bedrijf over aan een 'groter' collega - zorgt nu weer voor een massale sloop van die stallen, waarvoor nieuwe, grotere maar milieuvriendelijkere in de plaats komen. Diverse boeren schakelen over op het agrotourisme, wat een nieuwe diversiteit oplevert. Minicampings voor *kamperen bij de boer*, *bedandbreakfast*-boerderijen, kaasboerderijen, ijsboeren, etc. Inspelen op toerisme heeft andere ondernemers gebracht tot het creëren van kleine en grote parken voor verblijfsrecreatie. Deze zijn gesitueerd in en rond bossen, die oorspronkelijk zijn aangelegd voor de productie van mijnhout. Vanaf 1907 is er veel bos aangelegd, omdat het Rijk toen met forse financiële steun aan de gemeenten hiervoor startte.

Tuinbouw wordt sinds 1870 in Zuidoost-Brabant meer en meer beoefend. Vooral na 1980 zijn in een aantal gemeenten grote concentratiegebieden met tuinbouw ontstaan, waarbij het glas het open boerenland heeft verdrongen.

Ook al staat Zuidoost Brabant te boek als het gebied van de droge zandgrond, de eisen van de landbouw hadden ook hun effect op de toch aanwezige natheid. Natte gronden zijn ontwaterd via sloten en drainage. Om het water sneller af te voeren zijn beken rechtgetrokken en oude, smalle stroompjes verbreed. Bosjes met beplanting die van water houdt, zijn daardoor verdwenen. Vanaf het midden van de 20ste eeuw is niet veel buitengebied ontkomen aan de ruilverkaveling. De negatieve effecten daarvan en de behoefte om het landelijk gebied voor iedereen en niet enkel voor de landbouw aantrekkelijk te laten zijn, probeert men vanaf 2005 weg te poetsen via het project *Revitalisering Landelijk Gebied* ofwel de *Reconstructie*. Dit zal in de komende 15 jaar weer een heel ander platteland opleveren: concentratiegebieden van intensieve veehouderij en tuinbouw, ecologische verbindingzones, waterbergingsgebieden, meanderende beken, toeristische attracties en herstelde cultuurhistorie.

De Peel

En bijzonder landschap in de zuidoosthoek is de Peel. De Peel was eens een moeras met een rijke hoeveelheid hoogveen rond de grens van Noord-Brabant en Limburg. Het moeras strekte zich uit van Weert tot boven Uden. Qua oppervlakte ging het om ruim 100.000 hectaren. Het moeras was in duizenden jaren gegroeid tot een voor Limburg en Brabant uniek landschap; open, moeilijk begaanbaar en onbewoonbaar. Eeuwenlang turfsteken maakte geen einde aan het levende hoogveen. Vanaf het midden van de 19de eeuw begon echter door de grootschalige verveningen en ontginningen een aftakelingsproces. In 1853 startten de Bossche gebroeders Van de Griendt in Deurne met hun veenonderneming (later de Maatschappij Helenaveen), al snel gevolgd door andere ondernemingen zoals het Veenbedrijf van de gemeente Deurne en de Maatschappij Griendtsveen (o.a. Asten). Van heinde en verre kwamen veenwerkers en boeren naar de Peel. Het grootste deel van het oorspronkelijke Peellandschap veranderde in akker, weiland en bos. Her en der werden nieuwe dorpen gesticht, zoals Helenaveen. Als de visies van ondernemers, bestuurders en planologen werkelijkheid waren geworden, zou van het Peelmoeras niets meer resteren. Vanaf het midden van de 20ste eeuw kwam de kentering. De natuurlijke aspecten kregen ook een hoofdrol in de landschapsinrichting en enkele grote restanten Peel zijn behouden als natuurreservaat. In het RHCE-gebied gaat het in Deurne om de Liesselse, Deurnese en Heitrakse Peel, Het Zinkske en Den Bult; in Asten om de Astense Peel (onderdeel van

Nationaal Park De Groote Peel). Er liggen plannen klaar om de Peelvenen zo in te richten, dat in de verre toekomst weer veenvorming mogelijk is.